

МИРКО Р. БАЊАКТАРОВИЋ, Београд

О ПОРОДИЧНИМ ЗАДРУГАМА У ЈУГОСЛАВИЈИ ДАНАС

УМЕСТО УВОДА

Код балканских народа има разноликих и архаичних појава у традиционалној материјалној и духовној култури, као и у области друштвеног живота. То је и разумљиво када се зна да су се на овом подручју одавна јављали разнородни народи, од којих су сигурно остајали и поједини елементи и где су се одвијали разноврсни догађаји.

Једна од старијих и занимљивих појава из друштвеног живота, која је делом одржана и до наших дана, јесте породична задруга. У наредним излагањима биће укратко о њој речи.

ШТА ЈЕ ТО ЗАДРУГА

За проширену породицу, односно домаћинство са више чланова, још од почетка прошлог столећа и рада Вука Караџића, употребљава се реч задруга. Пошто у новије време израз задруга може да значи и штогод друго, обично се сада каже породична задруга, или кућевна задруга. Чује се и: кућна заједница, задружна кућа, велика кућа, а у Војводини и друштво. Бугари за овај облик живота кажу чељадна или голема задруга, а Арбанаси велика кућа (Shtëria e madhe). Стручњаци ће гдекад рећи и родовска задруга, а Француз, Емил Сикар, наш савременик, који се скоро четири деценије интересује питањима југословенске задруге, овај облик живота назива „економским заједницама сродника”. Иако описан и дуг, овај је назив у основи добар.

У породичним задругама заједно живе и раде ожењена браћа са својом децом. Такве заједнице обично се називају братским или братинским. Ако су у друштву ожењене браће и њихови родитељи, онда се таква задруга назива и очинском. У таквим заједницама сустигну се и живе по три, па и више генерација. Филиповић је сматрао да очинске задруге и нису праве породичне задруге.

Али, осим крвних сродника, у задрузи могу да се нађу и да заједно живе, мада то бива ређе, и несродници (усвојеник, пасторак, домазет, шурак). То би биле такозване *несродничке* задруге. У време турске владавине, па и нешто касније, код Арбанаса, и у Арбанији и на Косову, било је родовских задруга у којима је део чланова био католичке а други део исламске вероисповести. Овакве заједнице назвали смо *двоверским*. Породична задруга може да живи и на два одвојена места. Један њен део се обично бави држањем стоке, а други обрадом земље. Тако се успешно допуњавају. То су такозване *ћредвојене* задруге. Овакав тип заједница и сам по себи је доказ да је породичном задружном животу био пре свега узрок економске природе, а да сродство њених чланова и једно место њихова живљења и нису најважније одлике задруге.

Данас у Југославији, у измењеним економским и друштвеним односима, очуване су само ретке породичне задруге, као последњи живи сведоци и преостаци ранијих другачијих прилика и начина живота. И сада су оне, ваљда и зато што су ретке, у својој околини познате. Тако у селу Рашковићима, код Новог Пазара, још се одржава задруга Фејзовића, која има преко 40 чланова. Донедавна је у селу Тројице, у Јању (Босна), постојала задруга Медића од 60 чланова. Но, свакако највише таквог задружног живота се очувало код Арбанаса на Косову. По неким статистикама у овој покрајини има више од 200 задруга у којима има више од по 20 чланова. Три за које знамо имају чак више од по стотину чланова. То су задруге Уке Дервишија из села Липовца, Хазира Нивоказија из села Нивокази код Ђаковице и задруга Таир Шехуа из села Планије код Призрена.

ЗБОГ ЧЕГА СЕ ЖИВЕЛО У ПОРОДИЧНИМ ЗАДРУГАМА

Поједини аутори раније су тврдили да је овакав начин заједничког живота стар и да је то био израз и преостатак родовскоплеменског облика живота. Или, да је словенског порекла. Било је мишљења да су овде или онде људи некако и по својој природи склони заједничком животу. Неки су тврдили да су породичне задруге настале као последица административних прописа и политике. Конкретно, у време Турака раја је плаћала порез с куће на кућу (такозвана димнина), па, наводно, да би се избегло плаћање већег броја таквих пореза, живело се у бројнијим кућним заједницама. Познато је да су аустријске власти присиљавале граничаре да живе у кућним заједницама. То су чиниле да би се ослободило што више одраслих мушкараца за војне дужности. Удруживањем домаћинства опет економија не би трпела. Због тога су понекад принудно спајане по две или три инокосне граничарске породице у једно домаћинство.

Да би сажето објаснио каквог је порекла породична задруга у нашим крајевима била, Цвијић је написао да је то у основи економска организација.

У сваком случају, ова установа је и биолошко-сродничка, и производно-економска и друштвена заједница, а код нас некако и традиционално-обичајна.

Задружни начин живота постојао је не само код балканских народа. Њега је у одређеним облицима било, или га делом и сада има, и код разних других народа света. Он је пре свега израз и последица неразвијене економије. Како то да објаснимо?

Док су се људи искључиво бавили такозваном натуралном производњом, дотле је и постојала логична и оправдана потреба за оваквим заједницама. Инокосно домаћинство, то јест оно са мало радне снаге, теже је могло да опстане. Ако такво домаћинство ради само земљу, она може и да га омане — да подбаци; држи ли само стоку, онда теже долази до других потреба за живот. Зато је одавна и речено: „Инокоштина готова сиромаштина”. Затим, онај који нема већи број чељади и радне снаге скоро да не сме ни да се разболи, јер нема замене у пословима. Живи ли се пак у заједници, онда се има радних руку и за обраду земље и за чување стоке, као и за прављење алата, посуђа и рад осталих послова. Појединац из задружне породице може да болује, оде у војску (раније у хајдуке), на пут, у госте, а у новије време и на занат или у школу. Задружнија кућа то може да издржи и поднесе. То је једно. Друго, задружније домаћинство је заштита и сигурност у време лабаве власти. Док је било више крвне освете, природно је да се није лако дизала рука на онога иза кога стоји већи број одраслих сродника мушкараца. Овим тако долазимо до закључка да су породичне задруге постојале онамо и донде где се и докле се живело једноставно и просто и где је таква заједница својим члановима пружала најнужнију и економску и друштвену сигурност. Зато и можемо да кажемо да је породична задруга спонтано самосналажење, самоорганизовање и самозадовољавање основних животних потреба у приликама неразвијене привреде и неразвијеног живота, односно у условима натуралног привређивања. А те потребе код балканских народа у прошлости уистини су биле мале.

Потом, породичне задруге имале су већи број пријатеља и познаника. Оне су се у своје време истицале не само бројем чланова већ и организацијом и дисциплином њихова рада. Говорило се о таквим домаћинствима као о „великим”, „јаким”, „газдинским” и уопште добрим кућама. Оне су могле да приме госте, да дају невољнику или коме другом хране и смештај, да одвоје радне снаге за одређене послове села или државе. Србијанским устаницима у почетку прошлог столећа једина комора и интендантура биле су породичне сеоске задруге. Отуда и каснији законски прописи којима се бранила подела задруга. Дакле, породичне задруге биле су у одговарајућим условима углавном саме себи довољне, али и другима добро дошле.

СВОЈИНСКИ ОДНОСИ И ОРГАНИЗАЦИЈА РАДА

У породичним задругама земља, стока, кућа и остале зграде су заједничке. Приходи од земље и стоке такође су заједнички и троше се, према потребама, углавном равноправно, на све.

Поред заједничке или кућевне својине, жене из задруге, ређе и мушкарци, могу да имају и личну својину или особац (особина, осебујак).

То је најчешће које грло стоке, или штогод новца, што невеста, обично још о свадби, добије од кога на поклон. Такав особац се држи негде код родбине а не са кућевном својином.

У Хрватској је у прошлости било случајева да се од задружне земље привремено уступи појединим породицама по комад земље. Ове су на тој земљи сејале лан и конопљу, од чега су жене себи, мужу и деци правиле одећу и обућу. Од тога је спремана и девојка удавача. На тај начин је задружни колектив растерећиван брига око одеће и обуће својих задругара. У новије време и породичне задрге Арбанаса на Косову додељују ужим породицама по комадић земље на коме оне обично саде дуван. То је најunosније. Приход са тог комадића земље припада ономе који га је обрађивао. За то може да се купи, себи или коме другом, оно што се интимно жели. Како видимо, израда одеће и обуће у овим колективима била је понекад индивидуализирана, то јест пренесена на жене као представнике појединих ужих породица. У најновије време задруга прихвата и школовање деце као своју обавезу. Иначе, у принципу исхрана и одећа свих задругара пада на терет задруге као колектива.

Према природи послова, радови у задружним домаћинствима су подељени и свако има да обавља свој посао. Земљу ору (код муслимана и копају) и траву косе мушкарци. Жене жању жито, пласте покошену траву и помогну у сађењу извесних култура и брању воћа. Стоку по правилу чувају мушкарци, али је музу жене. Обраду вуне, а раније и лана и конопље, раде само жене. Спремање хране и одржавање куће, као и сваки рад око ситне деце, посао је само жена. На овако устаљену поделу послова на мушке и женске, могли бисмо да се зашитамо, није ли утицало и то што су код нас у прошлости мушкарци често били изложени нападу других? Тако, ако мушкарац коси, оре или чува стоку, он за то време може да има преглед око себе. И, све то може да ради носећи оружје. Жање ли жито, или погурен музе стоку, или ако ради пипаве послове око обраде вуне, он такав преглед не би могао да има.

Рад на задружном домаћинству организује се онако како се, према искуству, мисли да је најбоље. Обично се увече састану одрасли мушкарци и договоре шта ће ко сутрадан, или евентуално и за неколико дана унапред, да ради. Тако је барем за пољске радове. И у време сезоне. Ко уради раније свој део посла, притиче другима у помоћ, јер радове у пољу и око стоке знају сви да раде. Неки послови су, опет, као специјализовани, подељени за дуже време. Тако, има ли задруга на пример млин, у њему по правилу ради само онај који тај посао добро разуме. Овце чува стално онај који је томе послу вичан. Млеко прерађује жена која је уредна и то уме успешно да ради. У задругама са бројним члановима жене месе хлеб на смену. Обично се свака три, или седам, дана смењују.

У савременим арбанашким задругама на Косову девојке у кући и за кућу, све до удаје, ништа не раде. Једини њихов посао јесте да спремају невестинску спрему. И то од материјала и средстава које даје момкова кућа, а не њихов род.

Старешина је изабрани мушкарац. То не мора бити, а по правилу и није, најстарији човек из заједнице. Треба само да буде окретан, вре-

дан и правадан. Радом и таквим својим особинама он може некако и да се натура, па и да не буде формално биран. Старешина треба да је онај који уме да усклађује, руководи и обједињује послове. Он и представља задругу. По правилу он није никаква власт. О крупнијим стварима не одлучује сам: он само извршава одлуке договора одраслих мушкараца. Код њега стоји и задружни новац. Кад треба, он има помоћника или заменика. Не ради ли успешно, он ће се сам повући са тога места, или ће бити смењен. Сикар за старешину задруге употребљава термин „администратор”. Ако је старешина добар, обично се по њему задруга и назове и по његову имену је знају.

Породичне задруге, које су донедавна у већем броју постојале, биле су у једну руку демократске установе а у другу руку установе без равноправности. Наиме, имовину су наслеђивали само мушкарци. Они су и одлучивали о ономе што је значајно за тај колектив. Па и данас, када су као наследници изједначене са браћом, девојке не траже део очевине, већ одлазе из куће само са уобичајеном отпремнином. Код Арбанаса не добију ни девојачку отпрему. Мушкарци на кућним састанцима понекад воде дуже расправе. Међутим, за жене у таквим домаћинствима није било демократије. За задружне ствари њих нико и ништа не пита. Оне су ту да роде што више деце, да што боље слушају мужеве, и мушкарце уопште, и да предано раде одређене послове. Ово се правда овако: жена је доведена из туђе куће, није донела никаквог имања и она у ствари живи на имању мужа. Зато и треба да му буде покорна. Једина жена у задрузи, коју не само питају већ и слушају, када је реч о беломе мрсу, јесте планинка (бачица, маја; арбанашки *Zoja e shtëpisë*). Код ње је кључ од млечних производа и меса спремљеног за зиму. Од задружне имовине то једино и стоји под кључем. Дајући одређену количину редушама за припремање јела, њиме она углавном и највише економеше.

Споља и површно гледано, у задрузи је живот текао сложено и организовано скоро као живот пчела у кошници. Изнутра пак посматрано, није било тако. У задружној кући било је и слоге и сукоба; и договарања и ауторитета; и равноправности и неравноправности, нарочито је неравноправна била жена према мушкарцу; и колективизма и индивидуализма; и затворености у себе и отворености према другима.

ИСХРАНА

У задружнијим кућама правило је било да прво једу мушкарци, па жене и деца. У основи храна је једнака за све, али се за госте, болеснике и раднике тежих послова одваја и боља храна. Теоријски гледано, у оваквим домаћинствима храна би требало да буде разноврсније спремљена. То због тога што се у већим задругама стекне већи број жена из разних средина, које једна од друге могу да науче вештину спремања хране. Практично узето, и није тако. То зато што се све до новијег времена живело једноставно и просто.

СТАМБЕНЕ ПРИЛИКЕ

И за задружну породицу у даљој прошлости постојала је само једна, по могућности пространија кућа. У њој су се чељад за спавање распоређивала и смештала како се могло и морало. Међутим, у сразмерно новије време оваква домаћинства (особито у Босни, Србији и Македонији) за млађе ожењене мушкарце праве (поред главне куће) и мале „зграде“. У таквој згради спава млади брачни пар. У њој се налази и женина спрема. Тамо се огањ не ложи. У Македонији овако одвојене зградице у дворишту прављене су нешто одигнуте од земље (у основи на кољу) и називане су троњевима (од грчке речи). По броју ових зградица у дворишту могло се закључити о броју ужих породица у задрузи. Додуше, лети су чељад понегде спавала делом и у штали, подруму, на колима, под дрветом. Онај део задруге који је лети са стоком боравио на планини становао је у привременим и провизорним колибама. Пастир, који је спавао поред тора са стоком, имао је за то и мали, често покретни „кућер“.

У новије време, као израз одређенога стандарда становања, настоји се, ако се већ не праве и одвојене зградице, да свака породична јединица у кући има и своју посебну собу, обично малу, где спава ужа породица и где стоји женина спрема. Ако је неки мушкарац муслиманске задруге имао две жене, онда свака од њих има своју собу у којој спава са мужем сваке друге седмице. Остане ли нека жена из задруге удовица, она задржава своју собу. Код муслиманског становништва млађа удовица се обично поново уда за неког од мушкараца из исте куће. Задружније породице по правилу имају и овећу заједничку собу где се мушкарци окупљају, где се примају гости и где ови обедују. Гдекад и за жене постоји заједничка соба. Разуме се, постоје и заједничке просторије за припремање хране и одговарајуће оставе.

Док је постојао обичај крвне освете као развијенији, економски јача домаћинства правила су и куле. То су на спрат или два подигнуте куће од тврђег материјала, а понекад и са више просторија. Служиле су не само као стамбене зграде, у чијем приземљу је боравила и стока, него и као врста утврђења за мушкарце чији су животи били угрожени. Док су раније куршуми пушака били од олова, куле су прављене и од масивнијих брвана. У новије време, када су пушчани куршуми веће пробојности, куле се граде од камена, цигле или ћерпича.

РАСПАДАЊЕ ПОРОДИЧНИХ ЗАДРУГА

На последњим очуваним примерима породичних задруга код нас у прилици смо да изближе уочимо (узроке и) поводе и боље пратимо процес распадања тих заједница. Ранији испитивачи обично су истичали да су за поделу задруга биле криве жене. Наводно, задруге су се делиле због индивидуализма и међусобног гложења жена (највише јетрва) у таквим заједницама. Ово окривљивање жена за распадање задруга површно је и дато без познавања правих и дубљих разлога. Не-

када је и понегде био довљан као спољни знак за поделу задруге и то што би неко из куће поред главног огњишта, или у посебној зградници, само заложии одвојену ватру.

Распадање задруга наишло је као природна последица општих промена, а посебно промена у привређивању. Наиме, када се више није живело на старински начин, поглавито или искључиво од земљорадње и сточарства, и када је новац све више и све чешће почео да улази у кућу, сасвим природно, дошло је и до одређеног подвајања њених чланова. А то на крају значи и — поделе задруге. Некада се подели прибежавало као последњој мери. За грех се сматрало и поменути деобу куће. Инокоштином се претило као готовом „сиромаштином“. У измењеним пак облицима привређивања, ранији дисциплиновани радни колектив-задруга, са потпуним личним потчињавањем појединаца заједници, почео је да се осећа гломазном установом. Затим, када су новијим оруђима повећана производња и учинак појединаца на земљи, и када је колико-толико почела да се шири и просвета код задругара, природно је да је тиме порастао углед појединца а да је опадао углед задружног старешине. Ослабиле су тако и међусобна солидарност и узајамна љубав чланова у таквим колективима. Сем тога, када се за новац може да купи свега онога што људима за живот треба, а што је до тада само задружнији колектив могао да прибави, природно је да је задруга као таква почела да постаје не само превазиђена већ и као терет. Особито за жене. Задруга је, поред тога, била сметња и кочница појединачним иницијативама, предузимљивостима и новачењу уопште. Разуме се, нестајању задруга доприносиле су и друге околности, као што су ширење општих културних видика, избијање у први план нових вредности, ново законодавство итд.

Када се породична задруга дели, онда се земља, кућа, стока и новац — ако има готовине — као и дугови деле на стубове или за браћом од које је задруга у нарастању и потекла. Храна, пиће и вуна деле се према чељадима. Обично имовину изделе на делове старији, а бирају млађи. Родитељи су по правилу остајали, са својим делом, са најмлађим сином. После њихове смрти њихов део су синови делили.

Још нешто овде истичемо: ако се иоле већа задруга подели на неколико нових домаћинстава, то не значи да је задруга и нестала, већ да она и даље може да настави живот у два или три своја изданка. Утолико пре ће од мањих домаћинстава да настану задружна онамо где је наталитет већи и где је било вишеженства (код исламизираниог становништва).

Одмах после другог светског рата, а делом и данас, лепо су могли да се прате узроци и поводи дељењу задруга. Тако, да би добио „дечји додатак“, или првих година иза рата „бонове“ за текстил и друге потребе, запошљени задругар делио се из задруге. Чинио је то најпре фиктивно, да би остварио одређена права, али је још једно време остајао у заједници од које је имао користи. Међутим, обично су то бивали и непосредни поводи истинској деоби, јер су запошљени иза тога настојали да се и стварно, не само формално, издвоје из задруге. А истина је, опет, да су томе видно допринеле њихове жене, које су желеле што пре

да се одвоје од јетрва и осамостале своја ужа домаћинства. Данас се поједини чланови задружнијих домаћинстава „деле” или се одричу непокретне имовине да би тако што пре могли да се запосле у непољопривредним пословима. Јер, по постојећим прописима, пре се запосли онај који нема (никакве) имовине. У арбанашким задругама, а и иначе, раслојавање се сада врши и на тај начин што појединци одлазе на рад у иностранство. Они немају квалификација и могућности да се запосле негде ближе, па се за новчаном зарадом делом отискују и у туђе земље. Тако се у основи на нов начин, понекад и за стално, осипају из задруге.

Занимљиво је било и настојање саме задруге као установе да се што дуже одржи. То се чинило тако што старији из куће гледају да млађе задругаре, понекад и сасвим младе, по могућности ожене девојкама такође из задружнијих домаћинстава у којима су ове већ навикле на задружну стегу, потчињеност и начин живота. Код исламизираних становништва, и југословенског и арбанашког порекла, буде тако и размене девојака између две куће. Тако је задруга Хазира Нивоказија, из села Нивокази код Баковице, за своја четири мушкарца узела четири двојке из куће Хамзе Меметија, из суседног села Молић, да би у исту кућу за два мушкарца дала две девојке из свог домаћинства. Сличан је случај био и са две породице из пријепољског краја. Наиме, три рођена брата Хасанагића, из села Ратајске, узела су за жене три рођене сестре из породице Обућина, из суседног села Осоје. Ова три брата, опет, дала су две своје сестре шурацима за жене. Термин „дали” (своје сестре) одражава право значење, јер у оваквим срединама девојку о њеном ступању у брак и не питају, већ је старији удају за онога за кога мисле да ће бити добро.

Ако већ не може да се одржи, породична задруга се дели. То понекад буде лагано и мирно, а гдекад бурно, уз бројне противуречности и сукобе.

ЗАВРШНЕ РЕЧИ

У задрузи се морало радити, слушати, трпети. Као надокнаду за све то задружни колектив је својим члановима пружао одређену економску и друштвену заштиту и сигурност. У инокосној породици није се морало слушати и ћутати онолико колико у задружној. Међутим, у таквим породицама било је мање и економске и друштвене сигурности. Али је, с друге стране, у таквим домаћинствима пре могла да се усвоји каква новотарија и да се задовоље индивидуални интереси и жеље.

У сваком случају, породичне задруге биле су најбољи облик заједничког живота сродника, а понекад и несродника, облик који је одговарао општим условима неразвијене привреде и једноставног и простог начина живота. Она је била стега, али и одређена заштита.

Како су се, пак, економске, друштвене и културне прилике мењале, и ова установа је доживљавала одређене промене и прилагођавала се измењеним приликама. И она се показала као истински еластична установа. Зато је чак и данас можемо видети у разноликим нијансама. Онда,

пак, када је робно-новчана производња све више почела да узима маха, неминовно је долазило до истицања прохтева и интереса појединаца. А то је водило и деоби. Уосталом, и у самим задружним домаћинствима временом су се били накупили елементи који су ишли на руку њеном распадању. То је особац жена, већ индивидуализиран рад на изради одеће и обуће, као и становање појединих породица у издвојеним одајама, односно зградама. Друго, нова, боља и ефикаснија техничка средства омогућавала су већу производњу, а већа производња, јасно је, осамостаљује човека и од природе и од своје заједнице. Треће, у новим условима, то јест у од туђина ослобођеној земљи, природно је да су доношени нови и модернији закони, како у односу на земљу и имовину тако и на домаћинство и појединца. Нови закони, макар и споро, ипак су ишли на руку општем ослобађању личности.

Сретен Вукосављевић, наш познати социолог села, написао је да је распадом задружних домаћинстава жена више добила него што је изгубила. Он је затим веровао да се понешто од искуства тог породичног задружног живота могло да искористи и узме као основа за даљи и виши облик задружног рада. Мислио је пре свега на начин држања стоке и коришћење шума. Нама се, међутим, не чини вероватним да је ишта од тог начина живота могло да се прихвати и прилагоди новим, из темеља и вишеструко измењеним условима живота. Постојање породичних задруга одговарало је једном времену које је неповратно прошло. Са тим временом економски неразвијених услова отишла је и та институција као одговарајући облик сналажења, организовања и живљења. С друге стране, знамо, опет, да напоредо с порастом цивилизације и индивидуализма несумњиво долази и до отуђења и десоцијализације појединаца.

Иначе, према неким елементима које срећамо у обичајном животу задруга могли би да се извлаче и одговарајући закључци. Тако, по ономе да жена има права на одређену имовину те да може да буде и старешина задруге, као и по ономе што старешина задруге по правилу није отац (већ један од браће) и што он може да се смени ако не ради добро, излазило би да наше балканске породичне задруге и нису праве патријархалне установе у класичном смислу. По овим елементима она подсећа и на претпатријархалне односе заједничког живљења.

ГЛАВНИЈА ЛИТЕРАТУРА

1. М. Барјактаровић, *Двојерске шийтарске задруге у Мейхохији*, Зборник Етн. инст. САН књ. 1, Београд 1950.
2. М. Барјактаровић, *О једној савременој арбанашкој породичној задрузи*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 39—40, Београд 1976.
3. С. Бобчев, *Бларскаја чељадна задруга во садашњем и минало време*, Сборник за народне умотворевине XX, Софија 1906—1907.
4. В. Богшић, *Зборник садашњих њравних обичаја у Јужних Славена*, Загреб 1874.
5. М. Вукићевић, *Улога задруга у нашој борби за ослобођење*, Београд 1892.

6. С. Вукосављевић, *Писма са села*, Београд 1962.
7. В. Ерлих, *Породица у трансформацији*, Загреб 1964.
8. С. Исљами, *Семејнаја обичина албанцев в њериоде њеној распада*, Советска етнографија 3, Москва 1952.
9. С. Јањић, *Поријекло задруја у источној Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву XXII, Сарајево 1968.
10. А. Јовановић, *Историјски развијак српске задрује*, Београд 1886.
11. К. Карлес, *Slovo o zadrugе*, v Praze 1900.
12. М. О. Косвен, *Семејнаја обичина*, Советска етнографија 3, Москва 1948.
13. М. Краснићи, *Економски аспекти шиптарске породичне задрује на Косову и Метохији*, Зборник Правно-економског факултета 1, Приштина 1962.
14. Ш. Кулишић, *О постанку словенске задрује*, Билтен Института за проучавање фолклора у Сарајеву 3, Сарајево 1955.
15. М. Милићевић, *Задружна кућа на селу*, Годишњица Николе Чупића 1898.
16. В. Поповић, *Задруја*, Сарајево 1921.
17. М. Радосављевић, *Еволуција српске задрује*, Београд 1886.
18. Е. Sikard, *La zadruga Sud-Slave dans l'evolution du groupe domestique*, Paris 1943.
19. Ј. Строхал, *Задруја у Јужних Словена*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву XXI, Сарајево 1909.
20. Ј. Трифуноски, *Задружне куће у селима Македоније*, Етнолошки преглед 11, Београд 1973.
21. О. Утјешеновић, *Die Hauskommunitäten der Südslaven*, Wien 1858.
22. М. С. Филиповић, *Несродничка и њредвојена задруја*, Београд 1945.
23. Д. Швоб—Б. Петрић, *Задруја Домладовац*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена XXII/1, Загреб 1929.

M. R. BARJAKTAROVIĆ

ON FAMILY COLLECTIVES IN YUGOSLAVIA TODAY

S u m m a r y

Family collective is a household in which married brothers with their narrow families live and work together. Sometimes they consist of three or four generations of alive relatives. Such households are called big houses, house community, collective's house or just collective. Sikar uses an descriptive name „economical community of relatives“. These communities might have been composed also of people who are not relatives, they could have lived separately, and there were cases that their members were belonging to two confessions.

While the economy was not developed, as it is usually said having a natural type, such economical communities occurred more frequently. That was the best way to overbridge the economical underdevelopment. But they, as organisms, were welcome also as a social protection; this was especially the case in period of loose government control. Associated houses, as some rule, were richer and prominent. In the military border the communities of people who were not relatives were composed in order to have more males ready for the army.

In the community land, livestock and house are the common property. Women may have their personal property. Activities are mainly divided into male and female ones. The

collective is operated by the head, who also represents it. He is regularly a chosen person. He does not have to be the oldest. Nutrition, dwelling and clothing are being satisfied the way it is best in existing circumstances.

When the way of working has changed and the money started to frequently enter the house, these collectives started feeling clumsy, they were burden and restraint. The harmony and love among the members started to decrease. And, the collectives are disintegrating. During division: land, livestock and houses are shared to „columns“ or the brothers, who had composed the community. Food and wool are divided according to the members of the household. From the part of so divided collective, for a generation or two, it was easy to form a new integrated household.

Today in Yugoslavia there is just here and there some more integrated household. Albanians in Kosovo have such ones, consisting as much as hundred members. Those are the relicts of underdeveloped extensive way of work and life of relatives, but also with the acceptance of the new elements and with some internal boiling over and contradictions.

Was there a democracy in family collectives? Yes, but more formal. The individual by his entire being, physically and psychologically, was supposed to be subjugated and devoted to that collective. The more enduring there were, and the more self-sacrifice, the ostensibly more „harmony“ and care for the collective was present.

Was there mutual love in the collective? Of course, there was, because collective is composed of relatives and it is the community of living. But, certainly, there were intolerance and conflicts, but it was considered to be nice if the other members did not know about them. The elders were deciding of marriage of youngs. Love for wife i.e. husband could occur later. So, even that, what is the most natural, most human and most intimate in an individual, was subjugated to the interests of the collective.

Otherwise, according to what we know that women have certain rights in these extended family units, they can have their separate property, they can even be the heads of the collectives; it can be stated that these are not patriarch establishments as it is thought sometimes. This is even more so because the head of the collective, who is, as a rule, a male, does not have to be the father but one of brothers and he does not have more rights than the other grown up males in the house. By these elements our extended family units remind on prepatriarch relationships.

